

Институт за политичке студије
Добрињска 11, 5. спрат
11000 Београд
Србија

ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Зборник радова

Приредили
Андреа Матијевић, Ненад Спасојевић

**ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ**

ISBN 978-86-7419-372-3

DOI: <https://doi.org/10.22182/ppnsd>

Приредили:

Андреа Матијевић, Ненад Спасојевић

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

Светозара Марковића 36

Тел. 0113349205

<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача:

др Зоран Милошевић

Програмски одбор:

др Живојин Ђурић, др Момчило Суботић, проф. др Синиша Атлагић,
проф. др Ђорђе Стојановић, др Срђан Кораћ, др Јелена Тодоровић
Лазић, проф. др Вера Арежина, др Петар Матић,
др Никола Младеновић, доц. др Лидија Мирков,
доц. др Марко Тмушић, доц. др Душан Вучићевић

Организациони одбор:

Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић,
Андријана Лазаревић, Љиљана Коларски

Рецензенти:

др Љубиша Деспотовић, проф. др Јасна Милошевић Ђорђевић,
проф. др Наталија Перишић, проф. др Небојша Петровић,
др Александра Колаковић, др Јелена Тодоровић Лазић,
проф. др Драгана Динић, проф. др Дејан Миленковић, др Петар Матић,
др Дејан Бурсаћ, др Милан Игрутиновић, доц. др Лидија Мирков,
доц. др Ивана Радић Милосављевић, доц. др Веран Станчевић,
доц. др Стефан Сурлић, доц. др Марко Вујић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Дизајн корица:

Марија Стевановић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж

50

Немања Анђелковић*

Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд

КАДА ИНСТИТУЦИЈЕ ЗАКАЖУ: ГРАЂАНСКЕ СКУПШТИНЕ, ПАРТИЦИПАЦИЈА И ИНФОРМИСАЊЕ ГРАЂАНА У СРБИЈИ

Сажетак

У овом раду ће бити испитан потенцијал грађанских скупштина и делиберативних пракси у информисању грађана, посебно младих у Србији у случају када званичне институције то не раде. Информисаност грађана, посебно осетљивих група у коју спадају и млади, представља основ њиховог активног учествовања у артикулисању јавних политика које се њих тичу, као и вршења мониторинга истих. Нетранспарентне и затворене институције не труде се да учине информације од значаја лако доступним грађанима, чиме се долази до смањења поверења у те исте институције, смањења нивоа грађанске партиципације младих, као и њихове могућности да ефикасно прате процесе јавне политике. Теза овог рада јесте да у случају нетранспарентних институција грађанске скупштине могу служити као алтернативно средство информисања и оснаживања младих за учешће у артикулисању и праћењу јавних политика. Тада, организације цивилног друштва и научне институције представљају иницијаторе таквих скупштина. Као студија случаја ће се користити грађанске скупштине у Ваљеву и Београду. Иако се ове скупштине нису тицале искључиво

* Имејл адреса: nemanja.andjelkovic@instifdt.bg.ac.rs

младих, чињеница је да су они били статистички репрезентовани у обе скупштине, те је могуће извући одређене закључке о утицају делиберације на ниво њихове информисаности.

Кључне речи: *делиберација, грађанске скупштине, транспарентност информација, млади, јавне политике*

АПАТИЈА И ЗАТВОРЕНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Када се говори о политичкој партиципацији и нивоу информисаности грађана у Србији, наилази се на неколико проблема. Наиме, грађани Србије се углавном карактеришу као апатични и пасивни, што се исказује ниским нивоом (ван)институционалне партиципације (Fiket i Pudar Draško 2021; Vráblíková 2014; Jovanović i Vučićević 2020).¹ Грађани сматрају да су обеснажени, да је њихов утицај на политичке процесе безначајан, као и да их нико не представља на аутентичан начин. Ово потврђују и бројна истраживања, па тако према извештају ЦРТЕ преко 60% испитаника не прати политичка дешавања у локалној заједници и сматра да има низак ниво информисаности о политичким дешавањима (2022). То значи да већина грађана нема никакву слику о томе шта се дешава у политичкој арени која је њима најближа (локална) и која на њих непосредно утиче. И не само да грађани углавном не знају шта се дешава на политичкој сцени, већ они нису упућени ни у начине на које могу да се укључе у политички процес стварања јавних политика. У прилог томе говори и чињеница да се као четврти најчешћи разлог неучествовања наводи недостатак информација о могућим начинима партиципације, док чак две трећине испитаника није упознато са формама партиципације на локалном нивоу. Оно што ипак даје оптимизам јесте да 48% испитаних грађана, макар декларативно, сматра партиципативни модел демократије најпожељнијим (ЦРТА 2022).

Када је реч о младима, истраживање које је радила Кровна организација младих Србије, показује да је 47,9% младих

¹ Код грађана постоји како пасивизација изласка на изборе (институционална партиципација), тако и неких других партиципативних механизма попут протеста или штрајкова (ванинституционална партиципација).

заинтересовано за политичка дешавања (Stojanović i Ivković 2022).² Теме које их највише интересују су питања животне средине, економске политике, функционисања демократије и нивоа корупције у институцијама. Оно што забрињава јесте да само 14,3% младих прати политичка дешавања на локалном нивоу (Stojanović i Ivković 2022). За овај рад је важан податак да чак 78,8% младих сматра да јавне институције у Србији онемогућавају или остављају мало простора за партиципацију младих, као и да они углавном имају изражено неповерење у те институције (Stojanović i Ivković 2022).

Из овога се може закључити да код грађана постоји декларативна жеља за укључивањем у процес доношења одлука, али да је те жеља спутана њиховим осећајем да не могу много тога да промене, недостатком информација, али и ставом јавних институција које их не оснажују и не нуде простор за партиципацију, што доводи до повећања политичке апатије.

Управо због тога, као једног од главних разлога за овакво стање треба тражити у званичним државним институцијама (на националном и локалном нивоу) које остављају мало простора за ефикасно укључивање грађана, шта више, некада га и с намером смањују (Fiket i Pudar Draško 2021). Бројни извештаји показују да јавне институције и управе бележе ниске индексе отворености из године у годину. Примера ради, јавне агенције и управе су у 2020. години забележиле низак индекс отворености од 34% (ЦРТА 2020). Као један од главних проблема се јавља недостатак проактивног достављања информација од јавног значаја, али и годишњих извештаја рада институција (Škorić i Đindić 2021). Чак и када су извештаји објављени, у великом броју случајева они нису лако доступни, нити су лако читљиви.³ Поред неинформисања грађана, јавне институције пружају и мало простора за активно учешће у доношењу одлука. Иако јавне расправе представљају потенцијално значајан инструмент укључивања грађана у доношење одлука, нетранспарентност и затвореност институција у Србији их чине неефикасним. Као највећи проблеми при имплементирању јавних расправа се јављају недовољно јасна дефинисаност случајева у којима је потребно организовати јавну расправу, као и недовољно дефинисан процес организовања (ЦРТА 2018). Такође, не постоји довољно

² Ово не значи нужно и да редовно прате политичка дешавања.

³ Често извештаји нису сажети тако да их грађани са лакоћом и уз не превише изгубљеног времена могу прочитати и обрадити. Такође, чест је случај да недостају графикони и други визуелни прикази који могу лакше представити информације и податке.

квалитетна координисаност институција, док је, с друге стране, присутно кршење процедуре организовања јавних расправа. Кршење процедуре се углавном реализује прекратким роком за припрему (читање достављених материјала) свих заинтересованих, али и манипулацијом око селектовања грађана који учествују у расправи.⁴ На крају, не постоје јасна правила о достављању информација о броју усвојених предлога грађана након расправе (ЦРТА 2018).

Оваква затвореност и нетранспарентност институција у комбинацији са вишедценијским изневереним обећањима и реформама су створиле отуђење код грађана од политике и самих институција. То отуђење и апатија се код грађана манифестују као „осећај личне неефикасности, цинизма и неповерења, неповерења у репрезентативне институције и/или изабраних представника, уверења да политичке елите не маре за добробит њихових грађана и општег осећаја отуђености и од политике и од политичких процеса” (Montero and Torcal 2006, 5).

Зато је главно истраживачко питање у овом раду то да ли грађанске скупштине кроз праксу делиберације могу подићи ниво информисаности и спремности за политичко укључивање грађана, пре свега младих у Србији. Одговор на то питање даће нам резултати двеју организованих грађанских скупштина у Србији, једне у Београду, друге у Ваљеву. Путем резултата пре- и пост-делиберативних анкета, моћи ћемо да видимо утицај делиберативног процеса на ниво информација и знања учесника о датим питањима, као и њиховог осећаја личне политичке ефикасности. Пре тога, биће представљен теоријски концепт грађанских скупштина и делиберативног процеса.

НА ШТА МИСЛИМО КАДА КАЖЕМО ГРАЂАНСКЕ СКУПШТИНЕ?

Под концептом грађанских скупштина подразумевамо „процес кроз који грађани могу да се укључе у отворену и информисану дискусију са својим суграђанима о датом питању” (Electoral Reform Society 2019, 1). У суштини, грађанска скупштина представља институционализовани механизам који окупља одређени број изабраних грађана на једно место како би у слободној расправи дошли

⁴ Отежава се приступ расправи оним грађанима који су политички неподобни када је у питању владајућа коалиција.

до одређених препорука и закључака о датим питањима о којима се расправља. Грађани се најчешће селекују по обрасцу насумичног, али репрезентативног узорка с циљем да све социодемографске групе буду заступљене сразмерно својој статистичкој заступљености у друштву (Elstub 2010). Зато је оваква делиберативна тела Фишкин (*Fishkin*) називао *делиберативним микрокосмосима* (2009). Када говоримо о укључивању младих у делиберативни процес, питању узорка можемо прићи на два начина, зависно од ефеката које желимо постићи. Уколико нам је стало до интергенерацијског дијалога, али желимо оснажити младе грађане у том дијалогу, теорија делиберативне демократије нуди меру искривљивања узорка у корист млађег дела становништва (*over-sampling*). Овај поступак се може користити као један од инструмената оснаживања маргинализованих друштвених група (што млади итекако могу бити) кроз већу заступљеност у оквиру делиберативних тела (Beauvais and Baechtiger 2016). Други приступ јесте да се узорковање ограничи на циљну групу (у нашем случају млади људи од 18 до 30 година старости) чиме се добијају аутентичнији предлози који долазе од репрезентативног узорка таргетиране друштвене групе.⁵ Међутим, нису сва делиберативна тела иста, постоје одређене разлике које се тичу начина избора учесника, трајања делиберативног процеса, структуре функционисања, броја учесника, али и намераваних исхода. Тако су учесници за један од делиберативних форума на Исланду бирани путем посебних избора где су махом изабрани припадници виших слојева са израженијим социјалним капиталом, на уштрб оних који долазе из скромнијих слојева друштва (Landemore 2014). Када је реч о трајању делиберативног процеса, он може трајати један викенд у случају делиберативних анкета (*deliberative polls*), два до пет дана у случају грађанских порота (*Citizens' jury/reference panels*), или неколико узастопних викенда у случају грађанских скупштина (*Citizens' assembly*) (Smith and Setala 2018).⁶ Разлике постоје и у броју учесника, па тако грађанске скупштине могу бројати од 99 до 150 учесника, делиберативне анкете и преко 200 учесника, док, на пример, грађанске пороте могу бројати од 18 до 36 учесника (Smith and Setala 2018). На крају, делиберативни форуми⁷ могу имати и

⁵ У овом случају, грађанске скупштине подсећају на фокус групе.

⁶ Ово свакако не исцрпљује списак варијација по питању форми и периода трајања делиберативних процеса.

⁷ Или делиберативне мини-јавности, како се још називају ова тела.

различите сврхе. Иако већина делиберативних форума (укључујући грађанске скупштине) имају за циљ групну делиберацију ради доношења колективних одлука или препорука у погледу јавних политика, нека делиберативна тела попут делиберативних анкета су усмерена на прикупљање информисаних мишљења грађана након процеса делиберације која касније служе доносиоцима одлука као полазна тачка за приоритизацију и обликовање јавних политика (Smith and Setala 2018). Ипак, делиберативни форуми, или делиберативне мини-јавности, имају доста сличности попут тога да су „независне и фацитиране групне дискусије између (готово) случајног узорка грађана који слушају сведочења и аргументе од експерата и заинтересованих лица” (Smith and Setala 2018, 4). Као што видимо из овога, делиберација у оквиру грађанских скупштина се не ограничава само на грађане, већ укључује и експерте, али и доносиоце одлука. Циљ је да грађани у разговору са експертима добију све релевантне информације везано за питање о ком се расправља. С друге стране, циљ сесије са доносиоцима одлука јесте да учесници од политичара добију релевантне информације о изводљивости свих могућих решења и опција, али и дају увид у досадашњи рад. Ово је процес у коме и доносиоци одлука уче и добијају информације о потребама и преференцама самих грађана. Такође, делиберативни процес се обично одвија кроз три фазе. Прва фаза је фаза учења где се учесници упознају како са начином функционисања грађанске скупштине, тако и са самим проблемом о коме се расправља путем пажљиво избалансираних информативних материјала. Друга фаза је консултативна фаза где грађани кроз интеракцију са експертима и другим релевантним странама (*stakeholders*) дискутују о датом питању како би добили бољи увид у сам проблем. На крају, трећа фаза се тиче делиберације међу самим учесницима где они размењују аргументе у циљу усвајања низа препорука јавних политика који ће се представити доносиоцима одлука (Electoral Reform Society 2019).

Поред поменутих заједничких карактеристика треба поменути и то да за учествовање у процесу делиберације грађани добијају одређену накнаду као мотивацију с обзиром на утрошено време и труд самих учесника у процесу.⁸ Као последњу заједничку карактеристику наводимо и важну улогу фацитације, односно вођења и усмеравања делиберације од стране тренираних модератора (Gerwin 2018). Добар модератор мора држати фокус дискусије са једне стране, али

⁸ Накнада може бити у облику ваучера за куповину или новчане награде за учешће.

и створити инклузивну и пријатну атмосферу за учеснике како би били слободнији да расправљају. Такође, како је за очекивати да неће сви подједнако бити спремни да учествују и говоре, модератор мора наћи начина да оснажи оне учеснике који су или повучени или мисле да нису довољно компетентни да учествују.⁹

КАКО ОРГАНИЗОВАТИ ГРАЂАНСКУ СКУПШТИНУ?

У наставку ћемо, пре него што пређемо на дискусију о утицају делиберативног процеса на ниво информисаности и осећаја личне ефикасности учесника, укратко изложити неке од корака у организовању грађанских скупштина. Као модел нам овде служи организовање делиберативних форума у Торину, па тако имамо 8 основних корака:

1. Формирање академских, организационих, одбора релевантних страна (*stakeholders*) и тима за комуникацију са јавношћу (*PR*) како би се започело са свим врстама планирања и припреме за спровођење грађанске скупштине.
2. Припрема информативног материјала који би учеснике требало да упозна са проблемом о коме је реч и свим релевантним перспективама.
3. Осмишљавање упитника за учеснике на основу информативног материјала.
4. Тестирање ових упитника и израда коначне верзије.
5. Обављање интервјуа и регрутовање учесника.
6. Медијска промоција догађаја.
7. Потврда учесника и релевантних заинтересованих страна; припрема модератора.
8. Реализација догађаја; праћење логистике; посматрање медијских извештаја о догађају и прикупљање завршних упитника (Fiket 2019).

УТИЦАЈ ДЕЛИБЕРАЦИЈЕ НА УЧЕСНИКЕ

„Делиберација се односи на колективно доношење одлука кроз процес дијалога или дискусије у коме људи који доносе одлуку

⁹ Збор разлика у социјалном капиталу (самопоуздање, ниво знања, умеће дебатовања итд) потребно је оснажити учеснике који долазе из маргинализованих друштвених група где је већа вероватноћа да ће учесници бити пасивни.

размеђују разумне аргументе у духу једнакости, критичке рефлексije и прочишћавања њихове уважене позиције са намером да се прати и продуби појам јавног добра...они траже одлуку која ће бити донета на бази најшире могуће инклузивности и преклапајућег консензуса различитих мишљења и која ће с тога бити разумна и прихваћена од стране свих разумних учесника делиберације” (Walters 2018, 169). Из саме дефиниције видимо главне одлике делиберативне демократије, аргументи који се размеђују у оквиру дискусије морају бити такви да их сваки разуман грађанин може прихватити, такође, сваки учесник треба бити подједнако уважаван и имати једнаку прилику да изложи своје аргументе. Управо на ове две компоненте Хабермас инсистира када делиберативни процес карактерише као процес у коме важи „неизнуђена јачина бољег аргумента” (Habermas 1992).¹⁰ У таквој дискусији не постоје статусне разлике и диспаратет моћи међу учесницима, сви су једнаки у дискусији и имају прилику да узму реч, док се аргументи искључиво мере по својој рационалности и убедљивости, а не и утицаја особе која их излаже.¹¹ У таквим условима слободне размене разумних аргумената учесници могу лакше да одвоје добре од лоших аргумената, да дођу до нових решења кроз сучељавање супротстављених аргумената и нових информација, али и да се боље упознају са перспективама других учесника и тако стекну нове увиде (Estlund and Landemore 2018). Кроз упознавање са бригама и перспективама других, учесници боље разумеју друге учеснике и њихове позиције, самим тим долази до стварања емпатије према другима и потпунијег разумевања питања о ком се дискутује (Nussbaum 2001; Neblo 2015).

Управо је размена супротстављених становишта један од најважнијих карактеристика делиберативне демократије када говоримо о информисању (Gutmann and Thompson 1996). С обзиром да су грађани, а и млади, ретко када изложени супротстављеним гледиштима и да обитавају у „ехо-коморама”, они немају подстрек да трагају за супротстављеним гледиштима и све више постају укопани у свом балону који ретко одговара чињеничном стању (Huckfeldt and Sprague 1995; Mutz 2002). Дакле, делиберативни процес настоји да повећа ниво информисаности, али и да отклони

¹⁰ Сам процес делиберације укључује не само размену рационалних аргумената, већ и излагање личних прича и исказивање емоција које такође могу бити информативне и допринети квалитету расправе (Young, 2000).

¹¹ Наравно, ово предстаља идеалну делиберацију која се ипак ретко када у целини остварује у реалности.

заблуде и нетачне информације. Да би се то постигло, делиберација се ослања на отвореност (*open-mindedness*) учесника за нове информације и аргументе, као и на различитост становишта која је присутна у оквиру расправе (*diversity*) (Varabas 2004). Бројни аутори наводе да учествовање у грађанским скупштинама повећава ниво специфичног знања везано за тему расправе (Varabas 2004; Fishkin 2009). С обзиром да грађани добијају информативне материјале пре саме расправе, да имају прилике да расправљају са експертима и доносиоцима одлука, али и са осталим учесницима супротних ставова, учесници делиберације могу створити потпунију слику питања о ком се расправља и формирати или изменити свој став у светлу новостечених информација. Упоредо са тим, учесници лакше могу разумети позиције и аргументе других везано за тему о којој се расправља (Cappella et al. 2002).

Као још један од проблема који се јављају услед ниског нивоа информисаности јесте „непостојећи став” када грађани суочени са питањима о којима нису информисани једноставно преузимају став који им је доступан, а који не рефлектује нужно њихове преференце, како се не би осрамотили (Fiket 2019). У таквим случајевима, грађани често имају некохерентне и међусобно супротстављене ставове које заступају. Гастил (*Gastil*) и Дилард (*Dillard*) на примеру Форума о националним питањима (*National Issues Forums*) показују да овакви делиберативни процеси не само да повећавају ниво информисаност учесника, већ и кохерентност ставова и софистицираност аргумената (1999). На крају, делиберативни процес делује и тако да учесници под утицајем нових информација и аргумената експерата и других учесника могу на јаснији начин да одреде и приоритизују своје преференце од најмање до најпожељнијих опција (List et al. 2013). Тако, учесници на крају процеса имају јасније издефинисане ставове и позиције по питањима о којима је било расправе, али се уочава и позитиван утицај расправе на ниво софистицираности њихових аргумената где се они више позивају на податке, на претходне аргументе и једноставно јасније излажу.

Утицај делиберативног процеса на ниво информисаности учесника почиње и пре саме делиберације. Грађани ће, у случају када знају да су позвани да дискутују о некој теми имати мотивацију да се информишу о датом питању (путем добијених инфо материјала и интензивнијим праћењем релевантних вести) јер знају да ће бити позвани на одговорност, али због тога што не желе да се осрамоте

(Niemi and Junn 1998; Lerner and Tetlock 1999). Из тог разлога за очекивати је да грађани боље прођу на пост-делиберативним анкетама о одређеном питању него у случају када су искључиво подвргнути анкетама у склопу неких истраживања, што даје много оптимистичнију слику по питању капацитета грађана да се информишу и успешно учествују у политичким процесима (Esterling, Neblo and Lazer 2011). Као крајњи резултат учешћа у грађанским скупштинама добијамо грађане који сматрају да имају виши ниво политичке и личне ефикасности (*political efficacy*) услед успешног учествовања у делиберативном процесу, али и бољем разумевању проблема, а који су због тога оснажени за будућу партиципацију и праћење политичког процеса (Barber 1984; Fishkin 1995, Min 2007).

У којој мери је ово тачно у контексту српског друштва, испитаћемо на случајевима две грађанске скупштине које су 2020. године биле организоване у Београду и Ваљеву.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА ГРАЂАНСКИХ СКУПШТИНА У ВАЉЕВУ И БЕОГРАДУ

У овом делу ће укратко бити представљени резултати две грађанске скупштине како бисмо показали да ли овакви облици партиципације имају ефекта на ниво информисаности грађана и да ли се могу користити као инструмент информисања младих. Обе грађанске скупштине су организоване од стране Института за филозофију и друштвену теорију у оквиру Жан Моне истраживачке мреже (*Jean Monnet Network ACT WB – Active Citizenship in the Western Balkans*).

Прва организована грађанска скупштина тичала се питања уређења пешачке зоне у центру града Београда. Како је то питање изазвало пажњу услед негодовања активиста да нису били консултовани у вези са решењима, то је представљало прилику да се о овом, тада актуелном питању, дискутује у оквиру грађанске скупштине. Сама скупштина се састојала од 32 учесника подељених у 4 групе, са узорком који није био у потпуности репрезентативан због давања већег процента заступљености групама које су биле највише погођене питањем о којем се расправља (старије особе, лица са отежаним кретањем, родитељи са малом децом итд.) (Janković 2022). Што се тиче саме структуре учесника, 34,48% је било узраста од 16 до 30 година, 56,25% узраста од 31 до 60 година и 9,38%

узраста преко 60 година. Када је реч о полној структури учесника, мушкараца је било 40,63%, док је жена било 59,38%. На крају, постојала је и разноврсност по питању нивоа образовања, па је тако 3,13% учесника имало основну, 37,5% средње образовање и 59,38% са факултетским образовањем (Janković 2022).

Укупно је било 32 учесника који су били подељени у мање групе од по 8 чланова. У свакој од група је поред 6 или 7 обичних грађана било и 1 до 2 активиста (Janković 2022; Fiket, Ilić and Pudar Draško 2022). Учесници су током скупштине имали прилику да дискутују једни са другима о датом питању и да чују разне аргументације (током три сесије), као и да испитају експерте и доносиоце одлука (током два панела између сесија). Неколико недеља пре саме расправе, учесници су добили пажљиво избалансиране информативне материјале који су представили више могућих перспектива и решења. Током прве расправе, учесници су излагали почетне аргументе који су често били супротстављени, али су и истицали да је цео процес израде урбанистичког плана за пешачку зону био јако нетранспарентан за саме грађане. Питања која су постављана експертима у панел дискусији након прве сесије су показала мотивисаност и заинтересованост грађана за бољим разумевањем проблема. Грађани су били задовољни сесијом са експертима током које су добили нове информације и додатна објашњења. У другој расправи био је евидентан позитиван утицај сесије са експертима где су се учесници позивали на информације које су им у сесији биле презентоване.¹² Такође, фокус је био на састављању неких предлога и припрему за следећу сесију са доносиоцима одлука у атмосфери која је била позитивна и ентузијастична услед осећаја добро одрађеног посла током дискусије (Janković 2022). Међутим, тај осећај није трајао дуго и већ је био изгубљен током и након сесије са доносиоцима одлука.¹³ Многи учесници су били разочарани исходом расправе са доносиоцима одлука и схватањем да су планови већ одређени и да се неће мењати (Fiket, Ilić and Pudar Draško 2022). С друге стране, ипак су били задовољни постојањем ове врсте иницијативе.

Како би се измериле промене у нивоу њиховог знања, ставова по одређеним питањима и преференцама користили су се пре- и

¹² Иако је једна од забрињавајућих ствари по мишљењу учесника била та да ни сами експерти нису имали потпуни увид у документацију и урбанистички план.

¹³ Мали одзив и невољност доносиоца одлука да се укључе у овај процес дијалога са грађанима потврђује причу са почетка рада о затворености ин ситуација у Србији.

пост-делиберативни упитници (T1 и T2). Користећи Ликертову скалу, учесници су оговарали на питања о нивоу њихове упознатости са планом о проширењу пешачке зоне у центру града, њиховим ставовима о одређеним исказима везаним за пројекат и њиховим преференцама по питању могућих решења. Скала је направљена тако да 1 означава став да се испитаник уопште не слаже/или уопште није упућен; док опција 5 означава да се у потпуности слаже/или је у потпуности упућен. Резултати анкета су показали да је грађанска скупштина имала позитиван утицај на виши ниво информисаности учесника. Један пример тога јесте то да за разлику од прве анкете (T1) где 60% учесника није било упознато са грађанским иницијативама које сеprotиве пројекту, у пост-делиберативној анкети (T2) чак 78% испитаника је било донекле упознато са поменутиим иницијативама. Такође, испитаници су у другом испитивању могли да наведу више разлога против имплементације плана, као и да их боље објасне. Сам процес је имао промену и по питању самих ставова учесника. Па је тако о питању о негативном утицају проширења пешачке зоне на гужву у саобраћају 63% учесника изменило свој првобитни став, а скоро половина узорка је променила страну (43%). Било је промена и по питању преференци учесника, где је о проширењу пешачке зоне као пожељном решењу „55% учесника променило став, само 23% је променило страну, али је 17% почело да се не слаже у T2” (Ђорђевић и Vasiljević 2022). Такође, након грађанске скупштине, 13% учесника је у другој анкети променило своје одговоре тврдећи сада да грађани морају више бити укључени у формирање политика своје заједнице (док се 7% померио ка негативном одговору на ову тврдњу). Највећа промена у ставовима грађана након делиберације десила се по питању њиховог задовољства демократијом на локалу (50% је сада имало негативан став, док је 27% учесника стекло позитиван став по овом питању). Оно што је важно истаћи јесте да су учесници имали осећај да су њихови аргументи били саслушани и уважавани од стране других учесника, као и да су други учесници имали аргументе који су оправдани и значајни за расправу. На крају, сама делиберација је довела до већег интересовања грађана за питање о ком се говорило (Fiket and Ђорђевић 2022). Све нам ово говори да је грађанска скупштина у Београду имала позитиван утицај на саме грађане по питању њиховог оснаживања и информисања.

Друга грађанска скупштина одржана у Ваљеу се тичала проблема загађења ваздуха и она је окупила грађане разних

социо-демографских група са фокусом на оне које су биле најрањивије на овај проблем. Као и у претходној скупштини и овде је 33 учесника било подељено у 4 групе где су започели упознавање и расправљање о датом проблему.¹⁴ На првој пленарној сесији учесници су могли да се упознају и дискутују о проблему и релевантним аспектима са експертима, након чега су наставили расправу, али и разрађивање предлога за решавање проблема загађеног ваздуха, као и потенцијалних питања за следећу пленарну сесију са доносиоцима одлука. На овој сесији, као и на претходној је био изузетно мали одзив доносиоца одлука, који су углавном користили партијске флоскуле и унапред припремљене говоре, не дајући потребне одговоре грађанима. Након друге пленарне сесије, учесници су се вратили како би даље разрадили предлоге решавања проблема загађења ваздуха у Ваљево. Као финални исход ове скупштине учесници су се договорили око 11 предлога и корака у решавању проблема, а први корак је подразумевао већу транспарентност у обавештавању и информисању грађана од стране званичних институција, али и бољи посао од стране медија у разјашњавању проблема. Када је реч о испитивању самих грађана путем пост-делиберативних анкета, чак 80% њих је рекло да им је учешће у грађанској скупштини побољшало разумевање проблема, док је 77% одговорило и да сада боље разуме аргументе супротне стране. Када је реч о оцени учешћа других релевантних актера, 85% учесника оценило је позитивно интеракцију са експертима која им је омогућила да много боље разумеју проблем, с друге стране, само 50% учесника је оценило позитиван утицај интеракције са доносиоцима одлука (BFPE 2020).

КАКО ДАЉЕ?

Кратко представљање ове две грађанске скупштине показало је да су грађани генерално задовољни својим учешћем, као и утицајем делиберације на ниво њихове информисаности. С друге стране, недостатак воље доносиоца одлука да учествују у овом процесу говори о затворености институција у Србији и мањку воље за дијалогом са грађанима. Модел грађански скупштина показује се као легитимна алтернатива информисања грађана, посебно младих људи, у Србији онда када званичне институције то не чине. Међутим,

¹⁴ У свакој групи је било пет до шест обичних грађана и један до два активних, као и у београдској скупштини.

да би модел грађанских скупштина могао у потпуности да надомести неинформисање од стране институција и сам на неки начин мора постати институција, односно, мора се институционализовати. Као најчешћи модел институционализације грађанских скупштина јавља се Остбелгиен модел који је примењен у регионалном белгијском парламенту (Schmidt and Aitken 2022). Након што је делиберативни форум који се бавио политиком бриге о деци, а који је имплементиран уз подршку невладине организације Г1000 (*G1000*) дао јако добре резултате, парламент регије Остбелгијен је одлучио да такав модел одлучивања институционализује у оквиру самог парламента, па су основани Савет грађана (*Citizens' Council*) који се састоји од дела претходних учесника делиберативних форума и панел грађана (*Citizens' panel*) који се формира од насумично одабраних грађана када год се дискутује и одлучује о неком питању (Schmidt and Aitken 2022). Сам процес се одвија тако што Савет грађана предлаже агенду и одређена питања на разматрање које ће се десити у оквиру грађанских панела уколико се скупи 100 потписа грађана. Резултати делиберације у оквиру панела се, потом представљају парламенту (Schmidt and Aitken 2022). Међутим, с обзиром да у Србији говоримо о затвореним институцијама које не поспешују политичку партиципацију грађана, не можемо очекивати да ће постојати воља да се модел грађанских скупштина институционализује на начин на који је то урађено у поменутом примеру. Међутим, две грађанске скупштине у Србији као и пример делиберативни форум у регији Остбелгијен нам дају увида у способност академских и актера невладиног сектора да имплементирају делиберативне процесе и укључе грађане, али и да их информишу. Зато је потребно радити на стварању коалиције или групе актера који могу да омогуће колико толико редовно имплементирање грађанских скупштина о актуелним и важним питањима за грађане. С друге стране, затвореност институција не треба да обесхрабри у напорима да се укључе доносиоци одлука у делиберативни процес јер крајњи циљ и јесте дијалог грађана и политичара у процесу формирања јавних политика.

Такође, не сме се заборавити важност дисеминације резултата самог процеса, али и одржавања транспарентности саме грађанске скупштине. С обзиром да је Србија окарактерисана као делимично слободна држава са проблематичним медијским (не)слободама (Freedom House 2022), тешко је очекивати да ће велики број медија бити слободан, заинтересован или вољан да пренесе резултате

грађанских скупштина или да извештава о њима. Уколико је то случај, онда сам делиберативни процес губи доста на својој функцији да информише шире грађанство. Зато је потребно радити и на обезбеђивању медијске видљивости програма кроз израду и популаризацију сајтова који садрже снимке дебата, као и сажетке донетих одлука, али и групу аутономних медија који ће бити заинтересовани да извештавају о самим процесима расправе. На тај начин, грађанима се достављају информације, као и ставови других грађана и битно смањује трошак тражења информација, али и показује да и грађани могу успешно учествовати у формулисању јавних политика. То све утиче на њихово повећање политичке ефикасности.

На крају, потребно је створити идеју грађанских скупштина и делиберације у главама грађана као легитимног механизма укључивања и информисања самих грађана о политичком процесу. Зато је потребно радити на кампањама подизања свести о делиберацији како би се грађанске скупштине у крајњем исходу посматрале као једнако важан део здраве демократије као што су поштени и слободни избори.

РЕФЕРЕНЦЕ

Barabas, Jason. 2004. "How Deliberation Affects Policy Opinions". *The American political science review* 98 (4): 687–701.

Barber, Barber. 1984. *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press.

Beauvais, Edana and Andre Baechtiger. 2016. "Taking the Goals of Deliberation Seriously: A Differentiated View on Equality and Equity in Deliberative Designs and Processes". *Journal of public deliberation* 12 (2): Article 2

Belgrade Fund for political excellency. 2020. "Participatory and deliberative democracy: Citizen Assemblies in Valjevo". Belgrade Fund for political excellency.

Cappella, N. Joseph, Vincent Price and Lilach Nir. 2002. "Argument repertoire as a reliable and valid measure of opinion quality: Electronic dialogue during campaign 2000". *Political Communication* 19: 73–93. doi: 10.1080/105846002317246498

- CRTA. 2018. „Javne rasprave: učešće građana u procesima kreiranja politika”. Beograd: CRTA.
- CRTA. 2022. „Politički stavovi građana Srbije”. Beograd: CRTA.
- Đorđević, Ana and Jelena Vasiljević. 2022. “The Effects of Deliberation on Citizens’ Knowledge, Attitudes and Preferences: The Case Study of a Deliberative Mini-public on Traffic Mobility in Belgrade City Centre”. *Philosophy and Society* 33 (1): 72–97. doi: 10.2298/FID2201072D
- Electoral Reform Society. 2019. “What Are Citizens’ Assemblies?” Последњи приступ: 25.01.2023. www.electoral-reform.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/What-Are-Citizens'-Assemblies-Briefing-June-2019.pdf
- Elstub, Stephen. 2007. “Overcoming Complexity: Institutionalising Deliberative Democracy through Secondary Associations”. *The good society* 16 (1): 14–22. doi: 10.1353/gso.0.0011
- Esterling, Kevin, Michael Neblo and David Lazer. 2007. “Means, motive and opportunity in becoming informed about politics: Deliberative field experiment with members of the Congress and their constituents”. *Public Opinion Quarterly* 75 (3): 483–503.
- Estlund, David and Hélène Landemore. 2018. “The Epistemic Value of Democratic Deliberation”. In *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, (eds) Andre Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge, and Mark Warren. Oxford: Oxford University Press.
- Fiket, Irena. 2019. *Deliberativno građanstvo*. Beograd: Akademska knjiga.
- Fiket, Irena i Gazela Pudar Draško. 2021. “Mogućnost vaninstitucionalne političke participacije unutar neresponsivnog sistema Srbije: uticaj (ne)poverenja i interne političke efikasnosti”. *Sociologija* 63 (2): 400–418. doi: 10.2298/SOC2102400F
- Fiket, Irena and Biljana Đorđević. 2022. “Promises and Challenges of Deliberative and Participatory innovations in Hybrid Regimes”. *Philosophy and Society* 33 (1): 3–25. doi: 10.2298/FID2201003F
- Fiket, Irena, Vujo Ilić and Gazela Pudar Draško. 2022. “Failed expectations: can deliberative innovations produce democratic effects in hybrid regimes?” *Philosophy and Society* 33 (1): 50–71. doi: 10.2298/FID2201050F

- Fishkin, James. 2009. *When the people speak deliberative democracy and public consultation*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Fishkin, S. James. 1995. *The voice of the people: Public opinion and democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Freedom House. 2022. "Country report – Serbia". Последњи приступ: 25.01.2023. <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2022>
- Gastil, John and James Dillard. 1999. "Increasing Political Sophistication Through Public Deliberation". *Political Communication* 16 (3): 3–23. doi: 10.1080/105846099198749
- Gerwin, M. 2018. "Citizens' Assemblies: Guide to Democracy That Works". Krakow: Open Plan Foundation.
- Gutmann, Amy and Dennis Thompson. 1996. *Democracy and Disagreement*. Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen. 1992. *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Huckfeldt, Robert, and John Sprague. 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janković, Ivana. 2022. "Deliberative democracy: Theory and practice". *Philosophy and Society* 33 (1): 26–49. doi: 10.2298/FID2201026J
- Jovanović, Milan i Dušan Vučićević. 2020. „Izbori za narodne poslanike Narodne Skupštine Republike Srbije 1990–2020”. u Jovanović, Milan i Dušan Vučićević. ur. *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*. Beograd: Službeni glasnik, Institut za političke studije.
- Landemore, Hélène. 2014. "Inclusive Constitution-Making: The Icelandic Experiment". in *The Journal of Political Philosophy*. John Wiley and Sons Ltd.
- Lerner, Jennifer and Phillip Tetlock. 1999. "Accounting for the Effects of Accountability". *Psychological bulletin* 125 (2): 255–275.
- List, Christian, Robert C Luskin, James S. Fishkin and Iain McLean. 2013. "Deliberation, Single-Peakedness, and the Possibility of Meaningful Democracy: Evidence from Deliberative Polls". *The Journal of politics* 75 (1): 80–95. doi: 10.1017/S0022381612000886

- Min, Seong-Jae. 2007. "Online vs. face-to-face deliberation: Effects on civic engagement". *Journal of Computer-Mediated Communication* 12 (4): 1369–1387. doi: 10.1111/j.1083-6101.2007.00377.x
- Montero, José Ramón and Mariano Torcal. 2006. "Some basic conclusions about political disaffection in contemporary democracies". in: Torcal, Mariano and José Ramón Montero (eds.). *Political Disaffection in Contemporary Democracies: Social capital, institutions, and politics*. London and New York: Routledge.
- Mutz, Diana C. 2002. "Cross-Cutting Social Networks: Testing Democratic Theory in Practice". *American Political Science Review* 96 (1): 111–126.
- Neblo, Michael A. 2015. *Deliberative Democracy between Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niemi, Richard and Jane Junn. 1999. *Civic education: what makes students learn*. New Haven: Yale University Press.
- Nussbaum, Martha C. 2001. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidt, Maximilian and Courtney Aitken. 2022. "Citizens' Assemblies- an international comparison". SPICe Briefing.
- Smith, Graham and Maija Setälä. 2018. "Mini-Publics and Deliberative Democracy". In *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* Andre Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge, and Mark Warren (eds). Oxford: Oxford University Press.
- Stojanović, Boban i Aleksandar Ivković. 2022. „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji”. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije.
- Škorić, Milica i Miloš Đinđić. 2021. „(Ne)transparentnost kao ogledalo (ne)odgovornosti”. Beograd: Centar za evropske politike.
- Vráblíková, Katerina. 2014. "How Context Matters? Mobilization, Political Opportunity Structures, and Nonelectoral Political Participation in Old and New Democracies". *Comparative Political Studies* 47(2): 203–229.
- Walters, D. M. 2018. "Deliberating about Constitutionalism". in *The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism*. Cambridge University Press.

Nemanja Andelković**Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade*

WHEN INSTITUTIONS STOP FUNCTIONING: CITIZENS' ASSEMBLIES, PARTICIPATION AND CITIZENS' INFORMATION IN SERBIA

Resume

This paper examined the potential of civil assemblies and deliberative practices in informing citizens, especially young people in Serbia, when official institutions do not do so. The awareness of citizens, especially sensitive groups that include young people, is the basis of their active participation in articulating public policies that concern them, as well as monitoring them. Non-transparent and closed institutions do not try to make information of public importance easily accessible to citizens, which leads to a decrease in trust in those same institutions, a decrease in the level of civic participation of young people, as well as their ability to effectively monitor public policy processes. The thesis of this paper was that in the case of non-transparent institutions, civil assemblies can serve as an alternative means of informing and empowering young people to participate in articulating and monitoring public policies. Then, civil society organizations and scientific institutions represent the initiators of such assemblies. Civil assemblies in Valjevo and Belgrade are used as case studies. Although these assemblies did not exclusively concern young people, the fact is that they were statistically represented in

* Email address: nemanja.andjelkovic@instifdt.bg.ac.rs

both assemblies, and it is possible to draw certain conclusions about the influence of deliberation on their level of information.

Keywords: *deliberation, civil assemblies, transparency of information, youth, public policies*
